

Pajūrio, Nemuno žemupio ir Vidurio Lietuvos kapinynai I m. e. tūkstantmečio pirmojoje pusėje

Valdemaras ŠIMĖNAS

Atkuriant baltų genčių etninę istoriją archeologams iškyla problemų. Lieka nemažai reiškinų, kurių tyrinėtojai dar negali paaiškinti. Ypač šiuo požiūriu neaiškūs procesai vyko I tūkstantmečio pradžioje Nemuno žemupyje ir Vidurio Lietuvoje. Lieka nepaaiškintos šių archeologinių kultūrų atsiradimo priežastys. Nors archeologinėje literatūroje minėtoje teritorijoje materialinės kultūros pakitimų IV - V a. nėra nusta. ta, tačiau įdėmesnis skaitytojas pastebės, kad to meto kapinyuose labai svyravo kapų skaičius. V a. viduryje nemažai kapynų buvo apleisti, o jų vietoje atsirado naujų. Tuo metu gerokai pakito minėtų kultūrų teritorija bei kultūrinė orientacija. Nagrinėjama tema yra įdomi dar ir todėl, kad įvairių archeologų nuomonės dėl Lietuvos pajūrio ir Vidurio Lietuvos kapynų vaidmens etninėje baltų genčių istorijoje (ypač žemaičių) skiriasi. Iki šiol beveik nenagrinėtas minėtų kultūrų tarpusavio santykis, neaptarti jų tarpusavio ryšiai ir bendrybės. Taigi, šio straipsnio tikslas - atkreipti tyrinėtojų dėmesį į šias problemas ir pasiūlyti keletą jų sprendimo variantų.

Apjungti ir viename straipsnyje aptarti pajūrio, Nemuno žemupio ir Vidurio Lietuvos plokštinių kapynų grupes skatina labai panašūs laidojimo papročiai, analogiškos įkapės ir kultūrų vystymosi etapų sutapimas. Tai Lietuvoje anksčiausiai išsiskyrusios genčių teritorijos. Archeologinėje literatūroje jos dažnai siejamos su rašytiniuose šaltiniuose minimais kuršiais, skalviais ir aukštaičiais.

Apie Lietuvos pajūrio ir Vidurio Lietuvos kapinynus yra nemažai rašyta. Kiek mažiau pažįstame Nemuno žemupio regiono paminklus. Ši trūkstama grandis neleido tyrinėtojams sugretinti minėtų kultūrų.

Sistemiški Lietuvos pajūrio senojo geležies amžiaus paminklų tyrinėjimai buvo pradėti jau XIX a. devintajame dešimtmetyje. 1886-1888 m. O. Tišleris (Tischler) kasinėjo Aukštakiemiu (Aukštakiemio, buv. Oberhof) kapinyną (Tischler O., 1888a; 1888b). Mūsų nagrinėjamai temai ypač svarbūs yra į pietus nuo Klaipėdos, Šilutės apylinkėse esantys laidojimo paminklai. Todėl didesnę dėmesį skirsime šiam regionui, o ne visai Lietuvos pajūrio kapynų su akmenų vainikais grupei. Žymesni šio regiono senojo geležies amžiaus tyrinėti paminklai yra šie: Šernai (Klaipėdos raj.), 1891 m. tyrinėjo A. Becenbergeris (Bezenberger A., 1892); Baitai (Klaipėdos raj.), 1893-1895 m. tyrė H. Šojus (Scheu), 1896 m. - A. Becenbergeris (Bezenberger A., 1900a), 1989-1991, 1993 m. - R. Banytė (Banytė R., 1990; 1992); Pleškučiai-Pangėzai (Klaipėdos raj.), 1899, 1911 m. tyrė A. Becenbergeris (Bezenberger A., 1914a), 1904 m. - E. Holakas (E. Hollack); Barzdūnai (Šilutės raj.), 1897-1898 m. tyrė A. Becenbergeris (Bezenberger A., 1900b); Bandužiai (Klaipėdos raj.), 1935 m. tyrė E. Nauburs, 1974 m. - L. Vaitkunsienė (Vaitkunsienė L., 1977), 1985-1989 m. J. Stankus (Stankus J., 1988; 1990); Stragnai (Klaipėdos raj.), 1902, 1904 m. tyrė A. Becenbergeris ir H. Šojus, 1911 m. - H. Šojus ir V. Gaigalaitis, 1985 m. - A.

Varnas (Varnas A., 1986). Duomenis apie Lietuvos pajūrio kapinynus senajame geležies amžiuje papildo nedidelės apimties ar atsitiktinė tyrinėjimų medžiaga iš Klemiškės (Clemmenhof), Laistų, Macuičių, Mikuižių, Papilių (Skomantų) (visi Klaipėdos raj.), Jurgaičių, Paulaičių, Šilininkų (Vaškevičiūtė I. 1981), Vilkyčių (Šilutės raj.). Be to, į pietus nuo Klaipėdos ir Šilutės rajone žinome dar bent 15 senojo geležies amžiaus kapynų su akmenų vainikais ar šios kultūros pavienių dirbinių radimviečių. Iš viso Lietuvos pajūryje galėjo būti apie 35 šios kultūros kapinynus (Michelbertas M., 1986, P.28). Lietuvos pajūrio kapynų medžiaga yra apibendrinta A. Tautavičiaus ir M. Michelberto darbuose (Tautavičius A., 1968; 1977, P.10; 1987, P.107; Tymasuvuos A., 1980, C. 81; Michelbertas M., 1986, P.28-41; 1989). Tyrinėjimų istorija aptarta M. Gimbutienės, J. Puzino ir R. Volkaitės-Kulikauskienės straipsniuose (Gimbutienė, 1958; Puzinas J., 1983a; 1983b; Volkaitė-Kulikauskienė R., 1977). Žymiai geriau minėtos kultūros tyrinėjimų medžiagą reprezentuoja į šiaurę nuo Klaipėdos iškasta ir paskelbta kapynų tyrinėjimų medžiaga. To regiono paminklų tyrinėjimams skirta knyga "Lietuvos pajūrio I - VII a. kapinynai" (LAP, 1968).

Visi tyrinėtojai vieningai teigia, kad senojo geležies amžiaus Lietuvos pajūrio kapynų su akmenų vainikais kultūra yra kilusi iš ankstyvojo geležies amžiaus vakarų Lietuvos arba vakarų baltų pilkapių kultūros (Tautavičius A., 1987, P.107; Michelbertas M., 1986, P.29-30; 1989, P.14, 19). M. Michelberto nuomone, kalbėti apie kokią nors gyventojų migraciją į šį regioną senojo geležies amžiaus pradžioje vargu ar galima (Michelbertas M., 1989, P.14-15). Tačiau jis pastebi, kad B2 periode (apie 70-150 m.) vakarų Lietuvoje gerokai padaugėjo gyventojų. Žymiai padaugėjo gyventojų ir C1b-C2 periode (apie 220-300 m.) (Michelbertas M., 1989, P.15-16). Archeologams savaime kyla klausimas - kaip paaiškinti šį gyventojų pagausėjimą? Ar tai yra natūralaus prieaugio padarinys? Nereikėtų užmiršti, kad kaip tik tuo metu dalis gyventojų iš Lietuvos pajūrio persikėlė gyventi į Žemaitijos aukštumas ir šiaurės Lietuvą bei pietų Latviją, kur atsirado labai panašūs pilkapiai su akmenų vainikais. A. Tautavičius rašo, kad Lietuvos pajūrio gyventojai "atnešė į Žemaitiją ir šiaurės Lietuvą kai kuriuos mirusiųjų laidojimo papročius bei kitus bendrus kultūros bruožus, paveikė, matyt, senuosius vietinius brūkšniuotosios keramikos kultūros gyventojus. Susiliejus jų kultūrai (o gal ir kalbai), pajūrio gyventojai nutolo nuo pajūrio srities ir sudarė II - IV a. pilkapių kultūros sritį, kuri V - VI a. suskilo į mažesnes kuršių, žemaičių, žiemgalių ir sėlių genčių gyventas sritis" (Tautavičius A., 1984, P.4).

R. Volkaitė-Kulikauskienė net siūlo šiuos pilkapius vadinti periferine Lietuvos pajūrio kultūrine sritimi (Tautavičius A., 1986, P.106, žiūrėti redaktorės priedą). M. Michelbertas su Lietuvos pajūrio pilkapiais ir iš jų kilusiais I - IV a. Žemaitijos pilkapiais sieja žemaičių etnogenezę. Sekdamas kraštotyrininku J. Jablonskiu, Lietuvos pajūrio gyventojus vadina pajūrio žemaičiais. M. Michelbertas rašo, kad "seniausia ir plačiausiai gyvenama kultūrinė sritis senajame geležies amžiuje buvo Lietuvos pajūris, iš kur, kaip matėme, buvo apgyvendinama pilkapynų (Žemaitijos ir šiaurės Lietuvos - V.Š.) sritis. Pastarosios vakarinėje dalyje ir reikėtų ieškoti prožemaičių" (Michelbertas M., 1989, P.19). Toliau rašoma: "galima taip pat tvirtinti, kad pajūrio kapynų su akmenų vainikais sritis priklauso vakarinių baltų kultūrai, išsirutuliojusiai iš ankstyvesnės vakarinių baltų pilkapių kultūros" (Michelbertas M., 1989, P.19). Su vakarų baltais minėtą kultūrą sieja ir L. Vaitkunsienė (Vaitkunsienė L., 1989, P.23; 1993a; 1993b; Nakaitė L., 1992,

P.34-37). Remdamiesi anksčiau išsakytomis mintimis galime teigti, kad Lietuvos pajūrio vakarų baltų pilkapių kultūra buvo dviejų kultūrų - Lietuvos pajūrio kapinynų su akmenų vainikais ir Žemaitijos bei šiaurės Lietuvos pilkapių kultūros - motina. Taip pat galime teigti, kad Lietuvos pajūrio kapinynų su akmenų vainikais ir Žemaitijos bei šiaurės Lietuvos pilkapių kultūros yra sesės.

Bene daugiausiai ginčų kilo dėl Lietuvos pajūrio kapinynų su akmenų vainikais kultūros etninės priklausomybės. Dauguma tyrinėtojų ją sieja su kuršiais (K.Engelis ir V. La Bomas, H.Mora, R.Volkaitė-Kulikauskienė, V.Žulkus, I.Ozerė) (Engel C., *La Baume W.*, 1937, S. 135; Moora H., 1953, P.8-9; Волкайте-Куликаускаене P., 1970, C. 242-246; Žulkus V., 1992, P.3; Озере И.А., 1987). A.Tautavičius ją skiria Lamatos gyventojų protėviams (Tautavičius A., 1968), R.Rimantienė - skalviams (Яблонските-Римантене P., 1955). Senesnėje literatūroje buvo teigiama, kad Lietuvos pajūryje gyveno ne baltai, o finų-ugrų gentys. Tokią nuomonę palaikė ir kalbininkas K.Būga (Būga K., 1961, žemėl. P.732). A.Tautavičius ir M.Michelbertas šios kultūros nepriskiria kuršiams, kadangi, jų nuomone, negalima atsekti tiesioginio genetinio ryšio tarp kapinynų su akmenų vainikais, išnykusių VI a. pabaigoje ar VII a. pirmoje pusėje ir VIII - XIII a. pajūrio kapinynų (Tautavičius A., 1980, C.81, 85-86; Michelbertas M., 1989, P.17-1°). Tačiau latvių archeologė I.Ozerė savo disertacijoje įrodė, kad šiaurės vakarų Lietuvos ir Latvijos pajūryje kultūrinis pereinamumas VI - VIII a. yra (Ozere И.А., 1987, C. 10, 18-19). Taigi, ir mano nuomone, Lietuvos pajūrio kapinynus su akmenų vainikais reikėtų sieti su kuršių protėviais bei vakarų baltais. Antraip liktų visiškai neaišku, kaip ir iš ko susiformavo kuršių VIII - XIII a. kultūra.

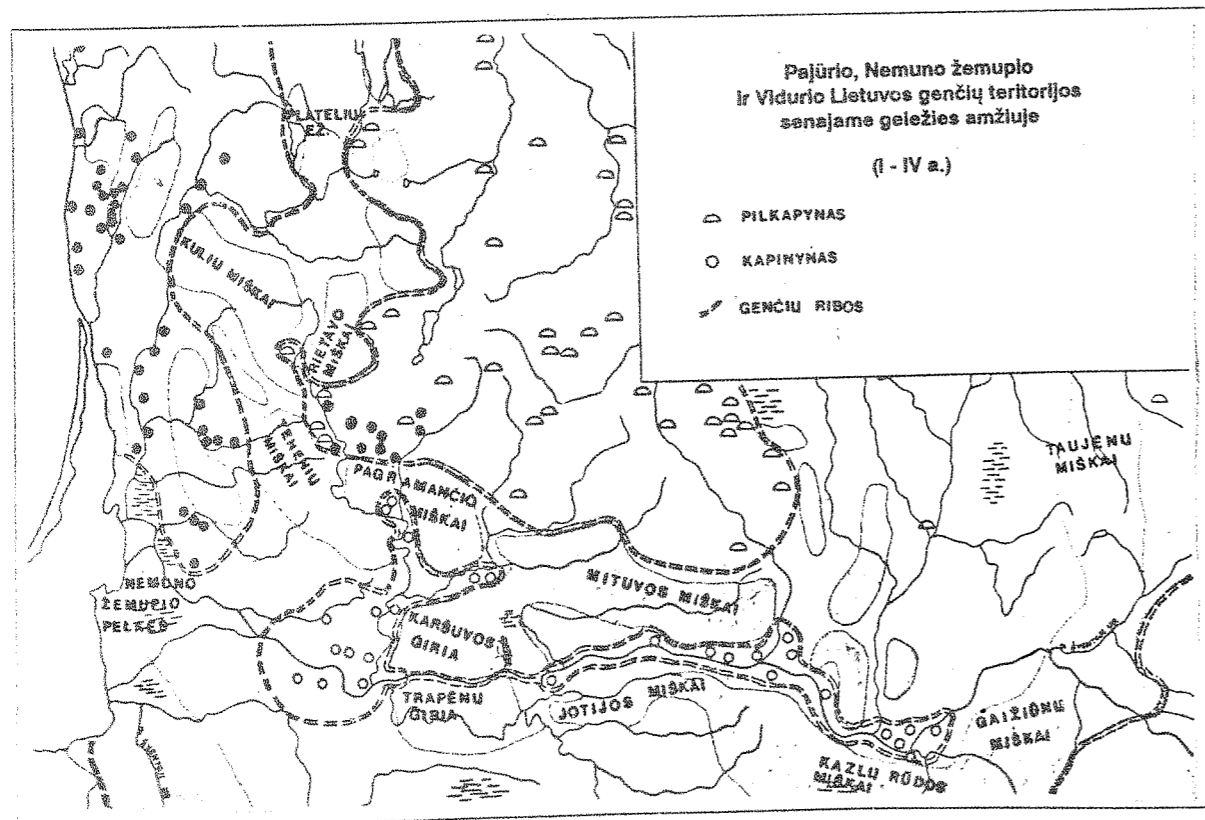
Nemažai neaiškumų archeologai turi aptardami Lietuvos pajūrio kapinynų su akmenų vainikais likimą. Literatūroje dažniausiai teigiama, kad akmenų vainikai išnyko VI a. pabaigoje ar VII a. pradžioje. Matyt į šį procesą turėtume žiūrėti diferencijuotai. M.Michelbertas pastebi, kad C3-D periode pietinėje kultūros dalyje išliko vos keli kapinynai. Jis rašo: "sunku paaiškinti, dėl ko sumažėjo gyventojų skaičius. Matyt, tai nėra paminklų tyrinėjimų trūkumas. Šio laikotarpio paminklų kur kas mažiau aptikta ir Žemaitijos pilkapių teritorijoje. Galimas dalykas, kad dalis ankstesnių gyvenviečių buvo apleista, ir gyventojai kažkur išsikėlė. Nereikia užmiršti, kad IV a. pab. - V a. - tai "didžiojo tautų kraustymosi" laikotarpis" (Michelbertas M., 1989, P.17). Tai gana vaizdžiai parodo M.Michelberto sudaryti žemėlapiai (Michelbertas M., 1986, Pav. 86, 87; 1989, pav. 2). Prie šios problemos mes dar sugrįšime vėliau.

Antroji plokštinių kapinynų grupė išskiriama Nemuno žemupyje. Apie ją literatūroje rašoma taip: "Nemuno žemupyje, ypač arčiau Jūros žemupio dešiniajame krante ir Nemano (Ragainės) bei Sovetsko (Tilžės) apylinkėse kairiajame krante pirmaisiais m. e. amžiais pradeda skirtis nedidelė plokštinių kapinynų grupė. Žinoma tik keletas tokių paminklų: Lumpėnai, Palumpiai, Vilkyškiai ir kt. Šilutės raj. bei Bendiglaukis prie Sovetsko, ir jie dar mažai tirti. Lumpėnuose ištirti tik keli kapai (Bezenberger A., 1909a). Kiek daugiau kasinėtas Bendiglaukis (Bezenberger A., 1914b). Iš paskelbtų duomenų matyti, kad nuo m. e. pradžios ir čia mirusieji laidoti nedeginti. Kapai be akmenų vainikų. Atrodo, šią plokštinių kapinynų grupę reikia laikyti pradedančios skirtis būsimųjų skalvių grupės palikimu" (Tautavičius A., 1987, P.108-109).

Šioje citatoje aš išvelgiu dvi problemas. Pirmoji problema yra Nemuno žemupio kapinynų atsiradimas, o antroji - ar tikrai šiuos kapinynus turime priskirti skalviams. Jeigu Lietuvos pajūrio kapinynus nesunkiai galime kildinti iš ankstesnio laikotarpio pilkapių, tai Nemuno žemupyje mes nežinome senesnio periodo paminklų. Tiesa, literatūroje galima rasti užuominų, kad pilkapių Rambyno apylinkėse ar kitoje Nemuno pusėje galėjo būti. Pvz., E.Gizievijus rašo Bitėnuose prie Rambyno kasinėjęs kalveles ir radęs (ar gavęs) du žalvarinius smeigtukus (Gizievijus E., 1970, P.80-81). Šiuo požiūriu mano kasinėjimai prie Bitėnų nebuvo sėkmingi (Šimėnas V., 1992a). Nelabai aiškių duomenų apie sudegintų mirusiųjų kapus turime iš Lumpėnų ir Trakininkų (LAA, 1977, P.114). Taigi, kol kas galima teigti, kad Nemuno žemupio I - IV a. kapinynų kilmė nėra aiški. Ji, matyt, yra susijusi su pakitimais Lietuvos pajūryje, kai išnyko pilkapijai ir atsirado kapinynai. Tolimesnė kultūrų raida rodytų, kad Lietuvos pajūrio ir Nemuno žemupio kapinynai gali būti giminingi. Reikia pastebėti, kad Rambyno apylinkėse beveik nėra akmenų, todėl kapinynuose nėra akmenų vainikų. Duomenis apie Nemuno žemupio I - IV a. kapinynus ypač papildė 1983 m. pradėti Dauglaukio kapinyno tyrinėjimai (Balčiūnas J., 1984; Jovaiša E., 1986; 1987; 1988; 1990; 1991a; 1992a; 1992b). Nemuno žemupio senojo geležies amžiaus laikotarpio kapinynų tyrinėjimų duomenis ir istoriją yra apibendrinę A.Tautavičius, E.Jovaiša ir M.Michelbertas (Tautavičius A., 1977, P.10; 1987, P.108-109; Jovaiša E., 1991b; Michelbertas M., 1986, P.41-44). E.Jovaiša, aptardamas Nemuno žemupio kapinynų tyrinėjimus, pastebi, kad "Aukso amžius", patyrinęs giliau, socialine ir materialine prasme nebuvo jau toks idiliškas. Būta pakilimų, būta atoslūgių, kurių priežastys mums dar nėra galutinai aiškios" (Jovaiša E., 1991b, P.5). Ypač svarbios E.Jovaišos išvados. Jis rašo: "Kas buvo Dauglaukio kapinyną palikę žmonės, kokiai etninei grupei juos reikėtų skirti? Šie klausimai sudėtingi ir painūs. Kol kas galime tvirtai pasakyti, jog jie priklausė vakarų baltų grupei ir sudarė savitą Nemuno žemupio kultūrą. Proistorės teorijoje įprasta yra sakyti, jog šios kultūros žmonės yra skalvių protėviai. Vienok, jungiančiųjų tiltų su V - VI a. skalvių etnokultūra Dauglaukyje kol kas neaptikta" (Jovaiša E., 1991a, P.22). Tą patį galima būtų pasakyti ir apie kitus Nemuno žemupio kapinynus. Senojo geležies amžiaus kapinynuose randame vos keletą V a. vidurio kapų. O V a. pabaigos viduriniojo geležies amžiaus kapinynai yra jau naujose vietose, įkapės labai skiriasi nuo ankstesnio periodo radinių. Tai gerokai nesutampa su J.Puzino dėstytomis mintimis. Apie Mažosios Lietuvos kultūrą jis rašo: "Kuriai gi etninei grupei priskirtina šioji kultūra? Jei nustatant kultūros tolydumą prieškristiniame geležies amžiuje dėl mažo radinių skaičiaus susiduriama su tam tikrais sunkumais, tai nuo pirmųjų pokristinių amžių iki istorinių laikų pradžios, kada jau turime žinių apie M. Lietuvos gyventojų tautybę, kultūros raidoje nepastebime jokio nutrūkimo ar kokio nors staigaus šuolio. Iš turimos proistorinės medžiagos matyti, kad senojo geležies amžiaus žmonių gyvenimas, sukurtas ant ankstesnių laikų pagrindo, pamažu kitėdamas, kaskart įgauna vis naujų formų ir normaliai vystosi tolyn. Tai rodo, kad šio krašto gyventojai nekito, kad kitos kilmės tautos čia nebuvo įsikūrusios" (Puzinas J. 1983a, P.450-452). Apie vidurinį geležies amžių J.Puzinas rašo, kad "kultūra, negaudama naujų paskatų, ėmė kiek stingti, tačiau turėdama tvirtus pagrindus iš senojo geležies amžiaus nenustoja gyvybingo kūrybingumo. Krašte išsivysto turtinga ir savarankiška kultūra. Mažoji Lietuva tampa svarbiu kultūros centru ir daro įtaką gretutinėms rytinių baltų sritims" (Puzinas J., 1983a,

P.452-453). Beveik tais pačiais žodžiais išsakytos panašios mintys kartojamos ir kituose J.Puzino darbuose.

Analogiška etnokultūrinė situacija I m.e. tūkstantmečio pradžioje randama Vidurio Lietuvoje. Čia taip pat beveik nežinome ankstyvojo geležies amžiaus archeologijos paminklų. Tai daugiausiai atsitiktinė, sunkiai datuojama medžiaga. Apie tai yra rašęs A.Merkevičius (*Merkevičius A., 1988; taip pat žiūrėti A.Merkevičius straipsnį šiame rinkinyje*). Plokštinių kapinynų atsiradimą Vidurio Lietuvoje tyrinėtojai dažniausiai sieja su Raudonėnų kapinynu ir datuoja III a. pr.m.e. - I m.e.a. M.Michelbertas rašo, kad "centrinėje Lietuvoje iki šiol beveik neaptikta ankstyvesnio laikotarpio kapų. Išimtį sudaro Raudonėnų kapinynas, kuriame galėjo būti laidota dar I tūkstantmečio pr.m.e. pabaigoje. Deja, dėl negausių įkapių ir nedidelio kapų skaičiaus sunku nustatyti tikslesnę chronologiją. Galbūt ir čia "riautiniai kapai su keturkampėmis akmenų konstrukcijomis priklauso m.e. ribai - I m.e.a. pirmajai pusei" (*Michelbertas M., 1986, P.45*). A.Tautavičius rašo, kad "centrinės Lietuvos I - IV a. plokštinių kapinynų grupė išsiskyrė tik I m.e.a. pabaigoje" (*Tautavičius A., 1987, P.109*). Taigi mes matome, kad Vidurio Lietuvos kapinynų atsiradimas yra, matyt, vienalaikis ir analogiškas Nemuno žemupio kapinynų atsiradimui. Prisiminę taip pat I m.e.a. pakitimus Lietuvos pajūryje, kai pilkapius keitė plokštiniai kapinynai, mes negalime susilaikyti nuo minties, ar tai negali būti kažkokios gyventojų migracijos padarinys. Visuotinė istorija gali paaiškinti šį reiškinį. Juk žinoma, kad I m.e.a. į Vyslos žemupį atsikėlė gotai. Jie išstūmė tame regione gyvenusius vakarų baltus. Matyt, I m.e.a. etninius pakitimus vakarų Lietuvoje (pajūryje, Nemuno žemupyje, Vidurio Lietuvoje, Žemaitijoje ir šiaurės Lietuvoje) galėtume susieti su gotų spaudžiamų vakarų baltų pasislinkimu šiaurės rytų kryptimi. Vidurio Lietuvoje žinome apie 15

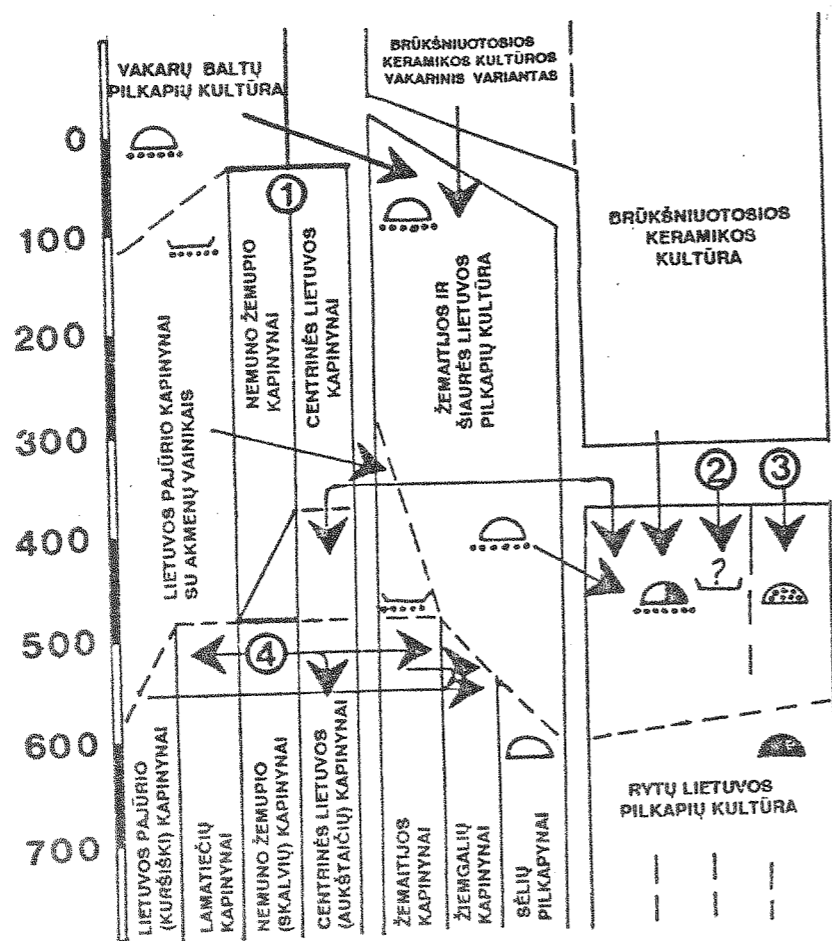
kapinynų, datuojamų I - IV a. Žymesni jų: Eiguliai, Kriemala, Lauksvydai (Kauno raj.), Sargėnai, Veršvai, Marvelė (Kauno m.), Seredžius, Veliuona (Jurbarko raj.). Visi jie išsidėstę prie pat Nemuno ar jo intakų žemupiuose: Neries, Nevėžio, Dubysos. (*Žr. žemėl.*)

Archeologų nuomonės dėl šios kultūros etninės priklausomybės skiriasi. Vieni teigia, kad ją paliko aukštaičiai (A.Tautavičius), kiti - kad prožemaičiai (*Volkaitė-Kulikauskienė R., 1977; Vaitkuskienė L., 1990; 1993a; 1993b; Laučiūtė J., 1990; Волкайте-Куликаускаене P., 1981; 1985*). Mano nuomone, šią kultūrą reikėtų sieti su proaukštaičiais. (Tačiau neatmestina šios kultūros vaidmuo formuojantis žemaičiams.) Vidurio Lietuvos kultūra dar ne kartą buvo veikiamą kaimyninių genčių. IV a. pabaigoje jaučiama besiformuojančios rytų Lietuvos pilkapių kultūros įtaka. Tuo metu atsirado abiems kultūroms bendri dirbiniai (šaukštinės antkaklės) ir matyt panašėjo laidojimo papročiai (Marvelės, Kriemalos ir kt. kapinynuose aptikti apvalūs akmenų vainikai). Tuo metu taip pat padidėjo Vidurio Lietuvos kapinynų teritorija. Neturėtume užmiršti Plinkaigalio kapinyne surastų tribraunių strėlių antgalių. Dar vienas svarbus Vidurio Lietuvos (kaip ir Nemuno žemupio ir Lietuvos pajūrio kultūrų) vystymosi etapas buvo V a. pabaiga. Šie pakitimai jau susiję su ateiviškos Nemuno žemupio kultūros įtakomis (*apie tai Šimėnas V., 1992b; Шименас В., 1990*). Dalis kapinynų tuo metu išnyko, dalis susiliejo su ateiviška kultūra. Tik tada Vidurio Lietuvos kultūra (ir ne tik ji) pradėjo daryti didesnę įtaką Žemaitijos regiono paminklams. Taigi, iš dalies teisūs tyrinėtojai, kurie Vidurio Lietuvos kultūrą sieja su prožemaičiais. Matyt, Vidurio Lietuvos kapinynų kultūra, taip pat Nemuno žemupio ir Lietuvos pajūrio pietinis arealas V a. pabaigoje ginklo pagalba sudarė sąjungą (*apie tai Шименас В., 1992*), ir tik vėliau pastūmėjo susidaryti žemaičių kultūrai. Kaip rašo L.Vaitkuskienė, "jūros baseine įsikūrusios vakarų baltų bendruomenės į žemaičių sąjungą apie V a. galėjo būti inkorporuotos karine prievarta" (*Vaitkuskienė L., 1993b, P.17*). Norint geriau suprasti Vidurio Lietuvoje vykusius etninius procesus ypač svarbu turimą tyrinėjimų medžiagą išskaidyti į atskirus chronologinius laikotarpius. Bene svarbiausia išskirti IV a. vidurio - V a. vidurio kapus. Šiuo požiūriu dėkingi Plinkaigalio (*Kazakevičius V., 1993*), Kalniškių (*Kazakevičius V., 1986; 1990; 1992*) ir Marvelės (*Astrauskas A., Bertašius M., 1992*) kapinynai. Taigi, archeologų laukia dar nemažai klausimų ir įdomių atradimų.

Sugrįžtant prie Nemuno žemupio etnokultūrinės situacijos I tūkstantmečio viduryje reikia atkreipti dėmesį į tai, kad materialinė kultūra tuo metu čia kito iš esmės. Apie tai jau buvo rašyta (*Šimėnas V., 1992b*). (*Žr. schemą*)

V a. pabaigos - VI a. kapinynai (Vidgirių, Sodėnų, Kreivėnų, Šereiklaukio, Greižėnų, Linkūnų) ryškiai skiriasi nuo ankstesnio periodo kapinynų įkapių gausa, ginkluote, papuošalais ir laidojimo papročiais. Jiems visai nebūdingi tokie ginklai kaip kirvis ar skydas, moterų kapuose nėra drabužių smeigtukų ir pan. Nauji kapinynai plito kitose vietose. Juose nėra senajam geležies amžiui būdingų dirbinių. Todėl remdamiesi retrospektyviniu metodu galime padaryti išvadą, kad Nemuno žemupio viduriniojo geležies amžiaus kapinynų kultūra nėra Nemuno žemupio senojo geležies amžiaus kapinynų kultūros tęsia.

Norint išsiaiškinti V a. pabaigos - VI a. Nemuno žemupio kultūros kilmę, labai svarbu nustatyti pavienių dirbinių, aptinkamų šiuose kapinynuose, kilmę bei paplitimo arealą. Šio klausimo sprendimą gali palengvinti ne tik pačių dirbinių kilmė, bet ir jų gamybos technologijos, medžiagų, iš kurių buvo gaminami

- ① 1 amžiaus migracija. Gotų išstūmti Lenkijos pamaro [?] gyventojai.
- ② 4 amžiaus pabaigos Dnepro baltų įtaka.
- ③ 4 amžiaus pabaigos jotvingių migracija į pietryčių Lietuvą.
- ④ 5 amžiaus antros pusės migracija iš Prūsijos ir vidurio Europos.

dirbiniai, ornamentikos, dirbinių stilistikos bei semantikos tyrinėjimai. Be to, į šį reiškinį reikia žiūrėti kompleksiskai. Dažnai vieno dirbinio atsiradimas dar nepaaiškina viso proceso kilmės. Todėl naujų dirbinių atsiradimą turėtume susieti tarpusavyje, palyginti su laidojimo papročiu, pasaulėžiūros ir kt. reiškinų kitimu. Norint geriau suprasti to meto materialinės kultūros kitimo visumą, būtina į tai pažiūrėti atskirai kiekvienos skirtingos genties teritorijoje. Tai leis paaiškinti kultūrų perimamumą kitose teritorijose ir padės nustatyti, kokioje teritorijoje minėti reiškiniai vyko. Išvada reikėtų taikyti taip pat tik atskiroms teritorijoms, o ne visai Lietuvai kartu paėmus. Kol kas aptarta tik nedidelės teritorijos Nemuno žemupyje (Rambyno apylinkėse) etninė situacija.

Reikėtų neužmiršti, kad Nemuno žemupys jau IV a. pabaigoje buvo gerokai ištuštėjęs, todėl naujos kultūros įtaka čia pasireiškė ryškiausiai. Vidgirių kapi-

nynas yra pats ryškiausias naujos ateiviškos kultūros pavyzdys. Tai labai dėkingas objektas, kadangi čia nėra ankstesnio ir vėlesnio periodo kapų. Medžiaga yra iš gana trumpo chronologinio laikotarpio, todėl ji gali būti geru chronologiniu indikatoriumi datuojant visus Lietuvos dirbinius.

Reikėtų pridurti, kad visai analogiški Nemuno žemupio dirbiniai ir kapams randami Lietuvos pajūryje (Aukštkiemis, Šernai, Rūdaičiai, Tūbausiai, Užpelkiai) ir Vidurio Lietuvoje (Kalniškiai, Pašušvys, Plinkaigalis, Marvelė, Kriemala ir kt.). Tačiau ten dar jaučiamos stiprios senosios tradicijos.

Taigi, į I tūkstantmečio pradžios ir vidurio etninius procesus turėtume žiūrėti kūrybiškiau. Tuo metu gentys formavosi, jungėsi ar skyrėsi. Neretai atskirų genčių istorija tarpusavyje yra labai glaudžiai susijusi. Reikėtų taip pat pakeisti požiūrį į baltų genčių etnogenezę. R. Denisova yra rašiusi, kad "šiandien jau nėra jokių abejonių, kad mūsų senesnė nuomonė apie baltų etnogenezę, kaip apie nepertraukiamą vietinių genčių vystymąsi, beviltiškai paseno. Tolimesni moksliniai pasiekimai etnogenezėje galimi tik tuo atveju, jeigu mes atsisakysim nuo pasenusių stereotipų, kurie taip ilgai kaustė šios srities mokslinę mintį" (Денисова Р.Я., 1990, С.81). Taip pat nereikėtų mestis į kitą kraštutinumą. Ieškant naujų įtakų nereikėtų apeiti tradicijų - tai, kas paveldėta iš senesnio laikotarpio. Kaip visada tiesa, matyt, slypi tarp dviejų kraštutinių nuomonių, tik reikia mokėti jas suderinti.

LITERATŪRA

- Astrauskas A., Bertašius M. Marvelės kapinyno tyrinėjimai 1991 m. // ATL 1990 ir 1991 metais. Vilnius, 1992. T.1. P.90-94.
- Balčiūnas J. Dauglaukio plokštinio kapinyno 1983 m. žvalgomieji tyrinėjimai // ATL 1992 ir 1983 metais. Vilnius, 1984. P.70-72.
- Banytė R. Baičių kapinyno žvalgomieji tyrinėjimai // ATL 1988 ir 1989 metais. Vilnius, 1990. P.72-74.
- Banytė R. Baitų (Klaipėdos raj.) kapinyno tyrinėjimai 1990 ir 1991 m. // ATL 1991 ir 1991 metais. Vilnius, 1992. T.1., P.70-73.
- Bezenberger A. Das Graberfeld bei Schernen (Kreis Memel): Litauische Graberfelder // Prussia. 1892. Bd. 17. S.141-168.
- Bezenberger A. Graberfeld bei Baiten, Kr. Memel // Prussia. 1900a. Bd. 21. S.133-135.
- Bezenberger A. Graberfeld bei Barsduhnen, Kr. Heydekrug // Prussia. 1900b. Bd. 21. S.112-118.
- Bezenberger A. Graberfeld von Lumponen, Kr. Tilsit // Prussia, 1909. Bd. 22. S.130-147.
- Bezenberger A. Graberfeld bei Pangessen, Kr. Memel // Prussia, 1914a. Bd. 23. S.149-156.
- Bezenberger A. Graberfeld bei Bendiglauken, Kr. Tilsit // Prussia, 1914b. Bd. 23. T.1. S.139-140.
- Būga K. Aisčių praeitis vietų vardų šviesoje // Rinktiniai raštai. Vilnius, 1961. T.3. P.728-742.
- Engel C., La Baume W. Kulturen und Völker in Ostpreussen. Königsberg, 1937. S.135.
- Gimbutienė M. Rytprūsių ir vakarų Lietuvos priešistorinės kultūros apžvalga // Mažoji Lietuva. New York, 1958.
- Gizievijus E. Mano gyvenimas // Lietuvininkai. Vilnius, 1970. P.11-105.
- Jovaiša E. Dauglaukio plokštini kapinynas // ATL 1984 ir 1985 metais. Vilnius, 1986. P.49-52.
- Jovaiša E. Archeologų radiniai Nemuno deltos kapinynuose // Kultūros barai. 1987, Nr.9. P.64-66.
- Jovaiša E. Dauglaukio kapinynas // ATL 1986 ir 1987 metais. Vilnius, 1988. P.75-77.
- Jovaiša E. Dauglaukio kapinynas // ATL 1988 ir 1989 metais. Vilnius, 1990. P.80-82.
- Jovaiša E. Dauglaukio plokštini kapinynas // Nemuno delta. Tyrimai ir atradimai. Dauglaukis, 1991a. P.12-22.
- Jovaiša E. Nemuno deltos kapinynų tyrinėjimų istorija // Nemuno delta. Tyrimai ir atradimai. Dauglaukis, 1991b. P.5-6.
- Jovaiša E. Dauglaukio kapinynas // Nemuno delta. Tyrimai ir atradimai. Dauglaukis, 1992a. P.43-45.
- Jovaiša E. Dauglaukio plokštini kapinynas // ATL 1990 ir 1991 metais. Vilnius, 1992b. T.1. P.95-99.
- Kazakevičius V. Kalniškių plokštinio kapinyno tyrinėjimai 1985 m. // ATL 1984 ir 1985 metais. Vilnius, 1986. P.56-57.
- Kazakevičius V. Kalniškių (Raseinių raj.) kapinyno tyrinėjimai 1989 m. // ATL 1988 ir 1989 metais. Vilnius, 1990. P.83.
- Kazakevičius V. Kalniškių (Raseinių raj.) kapinynas // ATL 1990 ir 1991 metais. Vilnius, 1992. T.1. P.99-103.
- Kazakevičius V. Plinkaigalio kapinynas // Lietuvos archeologija. Vilnius, 1993. T.10.
- Laučiūtė J.S. Kur buvo žemoji Žemaitija // Mokslas ir gyvenimas. 1990, Nr. 5. P.25.
- Lietuvos TSR archeologijos atlasas. Vilnius, 1977. T.3.
- Merkevičius A. Žalvario - ankstyvojo geležies amžiaus laidojimo paminklai ir pagrindiniai laidosenos bruožai Lietuvoje (išskyrus Pajūrio ruožą) // Aktualūs kultūros paminklų tyrinėjimų uždaviniai. Vilnius, 1988. P.25-41.
- Michelbertas M. Senasis geležies amžius Lietuvoje: I-IV amžius. Vilnius, 1986.
- Michelbertas M. Vakarų Lietuvos apgyvendinimas senajame geležies amžiuje ir kai kurie šio regiono etninės istorijos klausimai // Vakarų baltų archeologija ir istorija. Klaipėda, 1989. P.13-21.
- Nakaitė L. Paslaptiniai žemaičiai // Liaudies kultūra. 1992, Nr. 5. P.14-16.
- Puzinas J. Mažosios Lietuvos proistorės bruožai // Rinktiniai raštai. Chicago, 1983a. T.1. P.437-458.
- Puzinas J. Švėkšnos kraštas Baltijos pajūrio archeologinių tyrinėjimų šviesoje // Rinktiniai raštai. Chicago, 1983b. T.1. P.538-625.
- Puzinas J. Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys // Rinktiniai raštai. Chicago, 1983c. T.1. P.33-198.
- Stankus J. Bandužių kapinyno tyrinėjimai // ATL 1986 ir 1987 metais. Vilnius, 1988. P.85-90.
- Stankus J. Bandužių kapinyno tyrinėjimai // ATL 1988 ir 1989 metais. Vilnius, 1990. P.92-96.

- Šimėnas V. Bitėnų kaimo kapinių aplinkos žvalgymas // ATL 1990 ir 1991 metais. Vilnius, 1992a. T.2. P.85-86.
- Šimėnas V. Nauji V a. pab. - VI a. pradžios laidojimo papročiai Nemuno žemupyje // Iki krikščioniškosios Lietuvos kultūra. Vilnius, 1992b. P.23-35.
- Tautavičius A. Įvadas // LAP. Vilnius, 1968. P.5-11.
- Tautavičius A. I-XIII a. pilkapynai ir senkapiai // LAA. Vilnius, 1977. T.III.
- Tautavičius A. Pratarinė // Lietuvos archeologija. Vilnius, 1984. T.3. P.3-6.
- Tautavičius A. Baltų gentys I-IV amžiuje: Archeologijos duomenys. a. Kultūrinės sritys pagal laidojimo paminklus // Lietuvių etnogenezė. Vilnius, 1987. P.104-109.
- Tischler O. Das Graberfeld bei Oberhof, Kreis Memel // SPOG. 1988a. Jg. 29. S. 14-23.
- Tischler O. Über das Graberfeld von Oberhof // Correspondenzblatt der deutschen Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte. München, 1888b. Jg. XIX. Nr. 10. S. 118-122.
- Vaitkunskienė L. Bandužių (Klaipėdos raj.) kapinyno tyrinėjimai 1974 metais // ATL 1974 ir 1975 metais. Vilnius, 1977. P.70-72.
- Vaitkunskienė L. Dėl kuršių etninės teritorijos rytinių ribų Žemaitijoje (I tūkst. pirma pusė) // Vakarų baltų archeologija ir istorija. Klaipėda, 1989. P.22-28.
- Vaitkunskienė L. Dėl žemaičių kilmės // Žemaičių praeitis. Vilnius, 1990. T.1. P.26-41.
- Vaitkunskienė L. Archeologiniai atradimai Žemaitijoje // Mokslas ir gyvenimas. 1993a, Nr. 1. P.32-33, 37.
- Vaitkunskienė L. Vakarų žemaičiai geležies amžiuje: kultūra ir etnosocialinė istorija. Humanitarinių mokslų srities Archeologijos krypties habilit. daktaro disertacijos tezės. Vilnius, 1993b.
- Varnas A. Stragnų plokštini kapinynas // ATL 1984 ir 1985 metais. Vilnius, 1986. P.80-82.
- Vaškevičiūtė I. Šilinkų (Klaipėdos raj.) senkapiai // Kraštotyra. 1981. T.12. P.73-76.
- Volkaitė-Kulikauskienė R. Lietuvos pajūrio archeologinių paminklų tyrinėjimai // Tarybinės Klaipėdos istorijos klausimai. Vilnius, 1977. P.71-80.
- Volkaitė-Kulikauskienė R. Lietuvių tautybės susidarymas (archeologiniais duomenimis) // Lietuvos istorijos metraštis. 1977 m. Vilnius, 1978. P.5-22.
- Žulkus V. Kuršiai // Mokslas ir Lietuva. 1992, Nr. 4(9). P.2-11.
- Волкайте-Куликаускаене Р. К этническому вопросу грунтовых могильников I - начала II тысячелетия, расположенных у литовского взморья. // Studia archaeologica im memoriaм Harri Moora. Tallinn, 1970. P.242-246.
- Волкайте-Куликаускаене Р. К вопросу о локализации аукштайтов в центральной части Литвы // Проблемы этногенеза и этнической истории балтов. Вильнюс, 1981. С. 10-11.
- Волкайте-Куликаускаене Р. К вопросу этнической принадлежности грунтовых могильников центральной Литвы // Проблемы этногенеза и этнической истории балтов. Вильнюс, 1985. С. 30-39.
- Денисова Р.Я. География антропологических типов балтских племен и этногенетические процессы в I - начале II тысячелетия н.э. на территории Литвы и Латвии // Балты, славяне, прибалтийские финны. Этногенетические процессы. Рига, 1990. С. 28-81.
- Йовайша Э.Л. Центральная Литва в I-IV вв. (на материалах погребальных памятников). Автореф. дис. канд. ист. наук. Киев, 1987.
- Моора Р. Археологические памятники I - IV в.в. в Прибалтике // Краткие сообщения Института истории материальной культуры. 1954. Вып. 53. С. 3-22.
- Озере Я.А. Этническая история куршей V-IX веков. Автореф. дис. канд. ист. наук. Москва, 1987.
- Таугавичюс А.З. Балтийские племена на территории Литвы в I тысячел. н. э. // ИДИБ. Рига, 1980. С. 80-88.
- Шименас В. Великое переселение народов и балты // Археология и история Пскова и Псковской земли. 1989. Псков, 1990. С. 72-74.
- Шименас В. Боевые ножи - кинжалы в Балтийском ареале в V-VI вв. // Археология и история Пскова и Псковской земли. Псков, 1992. С. 96-100.
- Яблонските-Римантене Р. О древнейших культурных областях на территории Литвы // Советская этнография. 1955, No. 3. С. 3-19.

SUMMARY

Cemeteries of the Lower Nemunas, Seacoast and Central Lithuania
in the 1st half of the 1st Millennium

Valdemaras ŠIMĖNAS

Reconstruction of the ethnic history of Baltic tribes poses a number of problems to archaeologists. Researchers cannot yet explain many phenomena. In the beginning of the 1st millennium cultures of flat burial grounds with inhumated graves emerged in the lower Nemunas and Central Lithuania. The reasons of emergence of these archaeological cultures remain unexplained in literature. In the 14th-15th centuries the cultural situation was once again subjected to a change. Quite a lot of cemeteries were abandoned and replaced by new ones. The objective of this article is to draw investigators' attention to these problems and suggest variants for solution thereof.

Much has been written about cemeteries of the Lithuanian seacoast and Central Lithuania. Our knowledge about cemeteries of the lower Nemunas is less considerable. Systematic investigations of the Old Iron Age monuments of the seacoast started in the end of the 19th century. At present, approx. 35 cemeteries dating to the 1st-5th centuries are known. Twenty of these have been investigated. Investigation material was summarized in several articles written by A. Tautavičius and M. Michelbertas.

It is an unanimous assertion of all the researchers that Old Iron Age cemeteries with stone wreaths, located at the Lithuanian seacoast, originate from the Early Iron Age Barrow Culture of western Balts. Many investigators associate the said culture with the legacy of Curonian ethnoses, whereas A. Tautavičius attributes it to Lamata, R. Jablonskytė-Rimantienė - to skalviai, M. Michelbertas - to pro-samogitians.

The fate of cemeteries with stone wreaths at the Lithuanian seacoast is obscure. Literature asserts it to have vanished at the close of the 6th or beginning of the 7th century. However, no burials are found in the southern area of the said culture since the middle of the 5th century. We should obviously apply a differentiated attitude toward the extinction of this culture. M. Michelbertas observes that only a few monuments of the C3-D period have remained in the southern part. He makes an assumption that people abandoned some of the former settlements and moved to other places (Michelbertas M., 1989. P.17).

Absolutely analogous processes have been observed by archaeologists in the lower reaches of the Nemunas and Central Lithuania. Flat burial grounds appear here in the 1st century as well, but they have no stone wreaths. Their appearance, however, poses some problems, as no monuments of an earlier period are known in this territory. Emergence of these cultures can be most known in this territory. Changes of burial rites in the Lithuanian seacoast in the 1st century and appearance of cemeteries along the Nemunas are most probably consequences of the same process which can be explained by world history. At the same time Goths came to the lower Vistula. Thus, changes in the Lithuanian seacoast and the banks of the Nemunas can be attributed to the influence of the Goths. Some of western Balts, apparently pushed by Goths, must have migrated northwest to territories scarcely inhabited before. This can also serve as an explanation to the emergence of borrows in Northern Lithuania and Samogitia.

Situation in the lower Nemunas and Central Lithuania of the middle of the 5th century was slightly different. Central Lithuania experienced the influence of Eastern Lithuania as early as the end of the 4th century whereas the lower Nemunas became rather deserted at the beginning of the 5th century. At the close of the 5th century a new prosperous culture emerged in the lower Nemunas. It is associated with newcomers from Prussia, who most probably had kinship relations to the inhabitants of Central Europe, the middle Danube, Oland and Gottland islands. Withdrawal of cemeteries with stone wreaths of the Lithuanian seacoast to the north and changes of material culture in Central Lithuania can be associated with the culture of newcomers in the lower Nemunas at the end of the 5th century. Some of the cemeteries in Central Lithuania (especially closer to the Nemunas) vanished, and another part of mixed cemeteries spread in a much wider territory, particularly the Nevėžis basin.

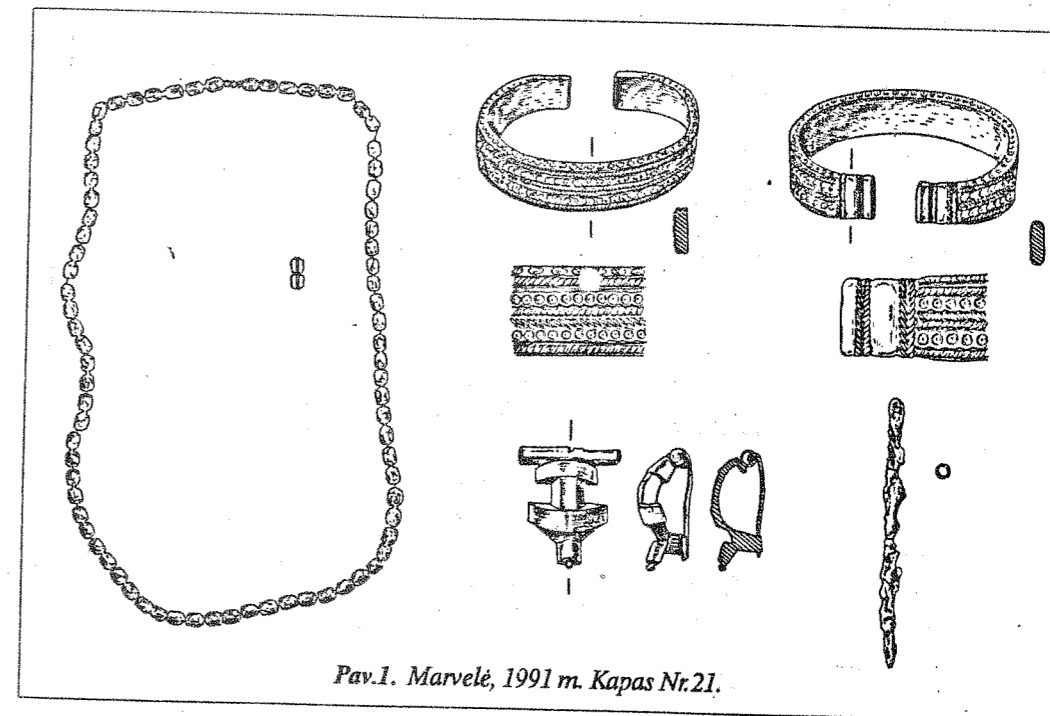
The article arrives at the conclusion that the old treatment of ethnogenesis of the Baltic tribes as a continuous evolution of local tribes should be altered. Balts could not escape developments, common to Eastern Europe, neither in the beginning nor in the middle of 1st millennium, which is reflected in archaeological data.

Laidojimo papročiai Marvelės kapinyne

Audrius ASTRAUSKAS

Pirmaisiais mūsų eros amžiais Vidurio Lietuvoje susiformavo savita plokštinių kapinynų sritis. Bene daugiausiai duomenų senojo geležies amžiaus kapus palikusių genčių dvasinei bei materialinei kultūrai pažinti davė daugiau nei prieš pusšimtį metų tyrinėti Eigulių, Sargėnų ir Veršvų kapinynai. Viduriniojo geležies amžiaus pradžios kapų daugiausiai aptikta Plinkaigalio kapinyne. Prieš trejus metus aptiktas ir pradėtas tyrinėti ketvirtasis, Kauno miesto teritorijoje esantis, didelis kapinynas. Jo tyrinėjimų duomenys papildo mūsų žinias apie krašto praeitį.

Marvelės kapinynas pradėtas tyrinėti 1991 metais. Per trejus metus ištirtas didesnis nei 11600 kvadratinų metrų plotas, surasti 385 griautiniai, 231 degintinis žmonių kapas bei 125 žirgų kapai. Kapinyno teritorijoje rasta pavienių titnaginių dirbinių, keramikos brūkšniuotu paviršiumi fragmentų, rodančių, jog šioje vietovėje žmonių gyventa ir prieš mūsų erą. Tačiau kaip ir daugumoje kitų Vidurio Lietuvos plokštinių kapinynų kultūrą sudarančių paminklų, taip ir Marvelėje patys ankstyviausi kapai datuojami tik II m.e.a. pabaiga ar II - III m.e.a. riba. Tokia data nustatyta pagal kapuose Nr.21 ir Nr.22 greta kitų įkapių aptiktas Almgreno V grupės 96 tipo seges (pav. 1). Daugiausiai šio tipo papuošalų randama Vielbarko ir Lubošicų bei Pševorsko kultūrų paplitimo teritorijose. Lietuvoje, be Marvelės, jos dar rastos Veršvų (K 39) bei antrajame Rūdaičių (K 3) kapinyuose. G. Domanskio duomenimis, šios segės būdingos B2 periodui (Domanski G., 1982, p.228). R. Volangievičius jas skiria B2/C1 periodui (Wołgiewicz R. 1987, p.202). M. Michelbertas Veršvuose bei Rūdaičiuose rastąsias seges datuoja C1a periodo antrąja puse - pabaiga (Michelbertas M., 1986, p.116).

Pav.1. Marvelė, 1991 m. Kapas Nr.21.